

Светлана Михајловна Толстаја (Москва, Русија)

ВРЕМЕТО КАКО ИНСТРУМЕНТ ВО МАГИЈАТА: КОМПРЕСИРАЊЕ И РАЗВЛЕКУВАЊЕ НА ВРЕМЕТО ВО СЛОВЕНСКАТА НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Во традициската народна култура на Словените, на времето заедно со некои други елементи и својства на надворешниот свет, му се придава позитивно и негативно значење: тоа може да биде добро или лошо, чисто и нечисто, опасно и поволно. Од времето кога човек се родил му зависи неговата судбина на овој свет, а со времето кога човек умира се определува неговата судбина по смртта; изборот на *вистинското време* се јавува како неопходен услов за успех на секој почеток: сеидба, жетва, истерување на стоката на паша, при ставање темели на куќа, при сновење на преѓа, при сватовство и т.н. Времето служи како најважен регулатор на сите практични и ритуални активности на луѓето и претставува еден од главните инструменти за уредување на светот и структурирање на човечкиот живот (10). Неоспорноста на претставите за временските предодредености во народната традиција се добро илустрирани со примерот што го наведува Д.К. Зеленин во неговата книга *Источнословенска етнографија*: "Во јужноруските области (но не само во нив), постојат определени периоди кога се започнува со орање (во различни места тоа се различни денови) - во Рјазанската Губернија тоа е Чисти четврток, во Калужската Губернија тоа е 1 или 17 април, и т.н. Дури и ако на тој ден се уште времето е ладно и не е погодно за работа в поле, ја ораат земјата на некој засипан под од селска куќа, при што ралото го изнесуваат на чардак, еден човек го држи како орач, а другиот го влече како животно (3,54). Таквиот однос кон времето не ги исклучува подеднакво стремежите тоа да се преодолее низ различни форми, да се воспостави контрола врз него, или да се направи од него објект и инструмент во магиските активности. Главните форми на магиските активности се презентираат низ *компресирање или згуснување на времето*, и спротивно на тоа, низ форма на *развлекување или одоѓовлекување на времето*.

Во 1911 год., повторно Д. К. Зеленин прв го опишал древниот источнословенски обред, кој според своите карактеристики сметал дека е пагански, на изработување предмети во еден ден, познати под терминот *еднодневни предмети* ("*обыденных предметов*") (4). *Еднодневни* (обыденными или однодневными) предмети, кај Русите и Белорусите се нарекувале предметите што се правеле во магиски цели (пред се како заштита од мора, епидемии и временски непогоди), и тоа со исполнување на посебен ритуал во текот на еден ден (од

изгреј сонце до зајдисонце). Можело да се изработува ленено платно, кошула, дрвен крст, црква, а поретко и други предмети.

На Д. К. Зеленин не му биле познати некои аналогни податоци од другите словенски традиции, иако меѓу нив обичаите на изработување предмети во еден ден во заштитни цели било распространето на пошироката територија на источните Словени.

Кај Србите, на пример, обредот на магиско "раѓање" на кошулата бил опишан уште кон крајот на минатиот век (19 в. Заб. на прев.), а потоа бил потврден и со други аналогни сведоштва.

Ритуалот на изработување ткаени работи се состоел во тоа што, според претходно направениот договор, во една куќа или на едно место во селото се собирале жени (понекогаш постоеле дополнителни услови: да бидат само стари жени, "чисти жени", обично вдовици), поретко девојки, кои со себе донесувале по едена рака преѓа (или конци), при што се труделе до крајот на утврдениот рок да испредат нишки, да го завршат сновењето, да го исткаат платното и, доколку станува збор за кошула, да ја сошијат. Во текот на работата често практикувале обредно молчење. Ленот или платното го ткаеле, што е можно подолго, понекогаш и по неколку десетини метри. Исткаеното платно го жртвувале в црква, во живеалиштето или правеле обиколка на селото, полето, ја терале стоката да поминува по него или под него (во Черниговштина, платното по завршувањето на обредот го гореле). Ткаењето на еднодневен рачник (крпа) можело да се изведува низ паралелен ритуал - со изработка и поставување на еднодневен крст од страна на мажите (кој обично биол со многу големи размери). Понекогаш крстови се изработувале независно од ткаењето платно, на пример, руските крстови против колера ("холерные кресты"), или кај Јужните Словени крстови против град ("градовые кресты") што го заштитувале селото од колера и град.

Во Источна Србија, во реонот на градот Пирот, штом ќе се дознаело дека ќе има војна, на полноќ, се собирале девет старици, и до зори, со потполно молчење, ткаеле платно и шиеле од него една кошула, низ којашто требало сите што заминуваат во војна да се провнат. Тоа требало, според народните верувања да ги заштитува од смртта.

Еднодневни кошули се изработувале и во случај на епидемии од чума, а се нарекувале "чумини"; Во Косово и Метохија, за една ноќ, две сестри близначки (со имиња што асоцираат *сѝоење*, *ѝраење*, како на пример, Стоја и Стојанка) требало да ја испредат, исткајат и сошијат кошулата.

Во Белорусија, рибарите на празникот св. Алексеј (17 март, ст. ст.) плетеле еднодневна мрежа, за да ловат добро риби. Познати се,

исто така, случаи на печење еднодневен леб, кому се припишувале магиски својства со чија што помош волкот можел да се престорува во човечки облик, потоа дека лечи од беснило и др. болести.

Во Русија, од дамнешни времиња (уште во 14 век) е забележано постоење на обичај што се организирал при појава на мора, да се гради дрвена еднодневна црква, спомен кој се зачувал во називите на многу цркви во градовите на поранешна Московска и Новгородска Русија (спореди, на пример, во Москва храмот Св. Илија Обыденный). Изградбата на таквите храмови започнувала уште со сечењето на дрвјата во шумата, а завршувало со осветувањето на црквата и со службата во истиот ден. Во четвртиот Новгородски Летопис е содржан натпис од 1390 год.: "беше мор во Новгород, а во месец октомври во 12 во среда селаните поставиле црква во едно утро од шумата носејќи трупи... и ја осветил владиката Иван истото тоа утро..."(4,210).

Во сите слични ритуали изработените предмети и градби се здобивале со светост и магиска сила благодарение на потполноста и комплетноста на целиот технолошки процес и на неговата временска концентрираност, односно, временската "згуснатост" на ритуалот.

Слични својства на сакралност и магиска сила кај Словените не им се припишувале само на некои од обредите, туку и на вербалните текстови коишто го содржат мотивот на затворен временски круг (животен, вегетативен или производствен циклус). Мотивот на "житие" на човекот или, пак, на некое растение или предмет (артефакт), создаден низ содржината на текстот, исто така се сметал за магиско заштитно или творечко средство.

Во словенскиот фолклор широко се познати песните во кои се опишуваат, низ форми на строго придржување до сите етапи во еден времески ред, какоп растење, зреење и преработка на растителните култури, најчесто на ленот и конопот (но, исто така и на афионот, пченицата, лозјата, пиперките, зелките и др.), од моментот на сеење (или дури и орање), па се до добивањето на крајниот производ - платно, кошула, појас, платненце, вино, леб и сл. Песните со таква содржина имале моќ, според народните верувања, да ги истераат облаците со град, да лекуваат од болести, да заштитиуваат од нечисти сили и диви сверови.

Во Србија градобитните облаци ги растурале со пеење песни во коишто се раскажува за маките и страдањата на пченицата или, почесто на конопот, посебно во оние делови кои се однесуваат на најважните мачења: како го тегнат, ги квасат, го мнијат, го натопуваат, го ткаат (конопот), ја варат (пченицата) и т.н. Во Закарпатје расказот за обработката на конопот, приготвувањето на

платното и шиењето на кошулата служел како басма против болеста "волокно", вид оток.

Во Источна Србијасо текстот за обработката на ленот се лечела болест на градите. Бајачката земала девет вретена, вител (дрвено колче), нож и лопатче за жар, и мавтајќи со нив над главата на болниот, ги изговарала зборовите: "Посеала јас лен, лен на Видовден. Израснал лен, лен на Видовден. Искорнав јас лен, лен на Видовден..." (и така натаму, со набројување на сите дејствија: "го наквасила, ги истрила, го измила, ги мниела, направила кошула..."). Басмата завршувала со типични зборови на "протерување: "Застани, прекрати! Тука за тебе веќе место нема. Оди си во гора зелена!" - се обраќала кон болеста.

"Повеста на ленот" и на некои други растенија служела како средство за заштита од нечисти сили и демони благодарение на магиската сила на "компресираното време" во неа. Кај Лужичките Срби постои верување дека при средба со *ѝолуднициѝа* (женско демонско суштество што се појавува на пладне), луѓето можеле да се спасат од неа со раскажување подробен расказ за обработката на ленот или конопот; во спротивно таа го убивала човекот, му ја отсекувала главата со српот, го претворала во камен, го осакатувала, му нанесувала тешка болест, а при смртта го измачувала човекот со прашања за ленот, за предење, за изработка на платното и сл.

И.И. Срезњевски кон крајот на минатиот век (19, Заб. на прев.), запишал расказ за "приполудницата" кај Лужичките Срби дека: "летно време, во деновите на жетвата, штом ќе бидело многу жешко, околу пладне, од шумичката зад реката излегува прекрасна, висока девојка, целата завиткана во нешто бело (како си седи во водата, си ја чешла косата, пее тажна песна), и ги распрашува жетварите како им оди жетвата, дали им е многу жешко, дали им останало уште многу за жнеење, како цветало житото, како зрело, како жнеат, како го вршат, како го мелат..." (6).

Кај Гуцулите позната е една **биличка** (народна умотворба како приказна - заб. на прев.) за патникот што се спасил од вампирката; како заштита од неа патникот раскажувал расказ за зелката ("коло капусти е работа); вампирката сакала да му ја испие крвта, но не можела - раскажаната "бајка за зелката" направила ограда околу него (8, 107). Во Полесје, расказот за "житието" на лебот при средба со волк можел да служи како заштита од него.

Во Црна Гора и Македонија биле популарни игрите со песни за пиперките, кои се изведувале со имитирање на сите работи при одгледувањето на пиперот: жените играјќи "влачеле, бранеле, собирале, носеле, мелеле, печеле, јаделе пиперки." Широко е позната руската песна "А ние просо сеевме" ("А мы просо сеяли"), којашто

произлегува од пролетниот обред, во кој се возобновуваат земјоделските работи, особено кај архаичниот тип земјоделе со крчење), започнувајќи со крчењето на земјата, а завшувајќи со дробење на грутките (подетално види: (11;12)).

Магиската форма на компресија на времето се применувала, исто така, и во гатањата што биле многу распространети кај Словените, при што секој ден симболизирал еден од претстојните месеци или сезони во текот на годината. На пример, според времето од првите 12 дена во септември се утврдувало времето за целата година по месеци. Слични карактеристики на прогнозирање имал и обичајот на сеење и проникнување разни жита, што се правело пред некои од поголемите празници во годината - Божик, Велигден и др. Овој обичај е широко распространет во северо-западните делови на јужнословенската етничка територија (т.е. кај Словенците и Хрватите), но се среќава и на др. места, најчесто како предбожикен ритуал: во еден од деновите на почетокот на Адвент, на пример на денот на света Варвара (4 декември) се ставаат во сад (чинија) зрна од разни растенија - пченица, овез и др., и потоа, откако ќе проникнат и пораснат, околу Божик, го претскажуваат родот за претстојната година. Тука, превентивно, во збиен временски период се "одигрува" целиот производствен процес што се случува во полето - со магиска цел да се обезбеди плодородие и да се претскаже плодноста на разни култури.

Како уште еден интересен пример на магиска компресија на времето може да послужи познатиот обред од пограничниот руско-белоруски простор, наречен "борона". Тој се состои во тоа што, учесниците во обредот (жени) се собираат и започнуваат да пеат, истовремено, пет календарски песни поврзани со различни годишни празнични периоди - божиќни, пролетни, иванденски (купалски), жетварски и др. Таквото истовремено исполнување на различни песни според нивната содржина и според нивната поврзаност со различни периоди од годишниот календар, создава моќен какофонски акорд, магиски ефект со кој се определува, низ компресија, времето на годината, свртувајќи го во еден момент во "клопче", а исто така, веројатно, и низ формата на создавање звучен хаос. Обредот се изведува за да се предизвика дожд во период на суша или при истерување на вештерки (Соопштила О.А. Пашина).

Интересно е да се забележи дека претставите за магиската сила на "компресираното" време се живи и во денешни денови. Во една од истражувачките експедиции со колегата А.В. Гура, во Полесје, во Кобринскиот регион, на Пиштина беше забележано вакво сведоштво: "за време на последната војна се велеше, војната ќе заврши тогаш, кога во еден ден ќе се совпаднат три празника. Така и

се случило: на 6 мај (23 април, ст. Ст.) во 1945 година биле Ѓурѓовден (Юрий), Велигден (Пасха) и недела (недџла) - и војната заврши."

Спротивната форма - магиско развлекување на времето, се искористувала, главно, во католичките словенски традиции, исто така, за подготвување специјални магиски предмети, на пример, столче или клупа, со чијашто помош, на некој од големите празници како Велигден или Божик, во црквата за време на службата, можело да се препознае вештерка помеѓу присутните. Таквата клупа се изработувала во текот на целиот божиков пост, а понекогаш дури и во текот на целата година, при што требало, барем еднаш дневно да се работи со секирата врз неа.

Во Подкарпатска Русија се сметало дека е неопходно "на светата вечера" (т.е. на Бадник), да започнат да прават столче и, секој ден, да го засекуваат по еднаш во текот на годината, а на светата вечера следната година да го завршат. Кога оделе на вечерна служба, го земале столчето со себе и уште едно нераздробено зрно пченка испаднато од под мелничкиот камен, кое го замесувале и печеле во еден леб, и дури тогаш тој што го носел столчето можел да ги види оние кои се појавуваат како вештерки." (9,23).

Според верувањата на Словаците, доколку на божикувата служба виделе *сѝриџа*, (магесница, вештерка, Заб. на прев.), требало од празникот света Луција (13 декември) па сѐ до Божик да плетат камшик, растегнувајќи го плетењето на целиот тој период, а потоа, со камшикот доаѓале на служба. Тогаш тие можеле да видат стрига и надвор од црквата. Затоа, потребно било на полноќ, на Божик, да се земи клупата направена во деновите од света Луција до Божик, и да се отиде на раскрсница, да се седне на клупата и да се исцрта круг околу себе со ореово дрвце или со осветено гранче; можело и да се остане дома, кога сите други биле на божикувата служба, и седејќи на клупата да се чека да дојде стригата. Исто така, доколку некој ја засекувал кваката на вратата секој ден во периодот на адвент, тогаш тој можел да ја препознае вештерката по нејзиниот изгребан нос.

Доколку некој се гледал секоја вечер од света Луција до Божик в огледало, тој на Бадник во огледалото можел да ја види стригата. Стригите (вештерките) се покажувале, исто така, и пред оние, кои во текот на адвентот, секој ден, забивале по еден клин во дирекот, при што на Бадник, стригите доаѓале за "да ги вадат клинците со заби". Се појавувале во домовите каде што на Божик гореле суровици (цепаници) дрва, кои се ставале секој ден до изгреј сонце, во периодот од света Луција до Божик (14, 40-41). Во Полесје, на Житомирштина, се применувале слични форми, но не во божикувниот, туку во текот на велигденскиот пост: секоја недела од постот, од печката каде што се сушеле, ваделе по една цепаница дрво, а потоа во текот на

велигденското целоноќно бдение ги изгорувале сите. Тогаш, вештерката самата доаѓала во куќата, под изговор дека сака да побара нешто на заем. А во поранешната Вољинска Губернија, секој петок од велигденскиот пост земале по едно дрвце од ѓубрето, а на Велигден, пред разденување, сите 8 дрвца ги запалувале во печката, а вештерката доаѓала таму за да побара оган (5,276).

Во Јужна Полска, во регионот Жешува, на празникот света Луција, девојките оделе со секира во шумата, каде што тие требало со еден удар да пресечат млада јасика, која ја исекувале на мали трупчиња што ги носеле секој ден, по едно, во куќата, ставајќи ги во огнот. Важно било трупчињата да стигнат до Божик. На Бадник, со остатоците од овие дрва луѓето го распалувале огнот, на кој во водата што врела се вареле игли заврзани во платно, купени за ситени пари. Тогаш требало да се подотвори вратата, бидејќи се сметало, дека тогаш морало да дојде вештерката, и на тој начин да се открие себеси (12, 211).

Кај Русите во Заонежје се применувало "растегнување на времето" при изработката на венчалната женска кошула. Според сведоштвата на прочуената тажачка И.А. Феодосова, "кошулата ја кроеле во текот на четири благовештенски вечери, ја шиеле три божикни вечери, ја везеле по секоја утринска служба на Велигден и ја дошивале по петровденските литургии." (13,213)

Според мислењето на истражувачот Заонежња К. Логинова, "таквата кошула претставувала заштита, особено поради тоа што се изработувала во *свѣтѣи денови*, а девојките, притоа, се изедначувале со женските магесници, кои, додека гостите оделе во црквата, се занимавале со вражење." (7,109)

Во контекст на изнесениот материјал, може да се утврди дека во определени случаи големо значење имало не само светото, туку и "развлеченото" време.

Уште едно интересно сведоштво за магијата на "развлеченото" време би можело да се забележи во белоруската народна терминологија на задушниците: првата задушница во текот на годината, на Томина недела, се нарекува "*снедане на раздицелях*", т.е. "**појадок**" во чест на умрените предци; следната задушница, на Дуовден, се нарекува "*абед на раздицелях*" т.е. "**ручек за родителите**"; задушницата пред месопусната недела се нарекува "*ѿалудзденъ на раздицелях*", а есенската задушница во митровденската сабота - "*вечера ѿо родзѣцелях*", т.е. "вечера за родителите". (1). Ако во погореспомнуваниот обичај, според првите 12 дена од септември се определуваше времето за целата година, во овој случај секоја задушница се изедначува со еден од деловите на деноноќието.

Примери од овој вид би можело да се наведат многу. Очигледно е дека сите слични магиски форми на развлекување на времето како начин или форма на сакрализација на предметите претворајќи ги, благодарение на процесот на изработка што се случува во продолжен, непрекинат процес, разделени на делови, во предмети со особена магиска моќ, а на човекот што ги направил или ги посегува, му даваат посебна способност за гледање на она што другите луѓе не можат да го видат.

Овој вид сакрализација се покажува како на огледало, спротивно во однос на погоре разгледуваната форма на компресија на времето, но и во двата случаи забележливо е отстапувањето од вообичаениот начин на изработка на предметите - или низ форма на забавување или во форма на забрзување на процесот. Тоа отстапување од нормалното однесување претставува изворот на магиските својства. На тој начин, за традициската народна култура е карактеристичен тој, поинаков однос кон времето, различен од нашиот.

Штом ние се наоѓаме под власта на времето, тоа значи дека ние самите не владееме со него, додека, пак, носителите на традициските погледи кон светот се во "деловни" односи со времето; тие можат до определен степен да управуваат со него и да го искористуваат како магиско средство за дејствување кон околината.